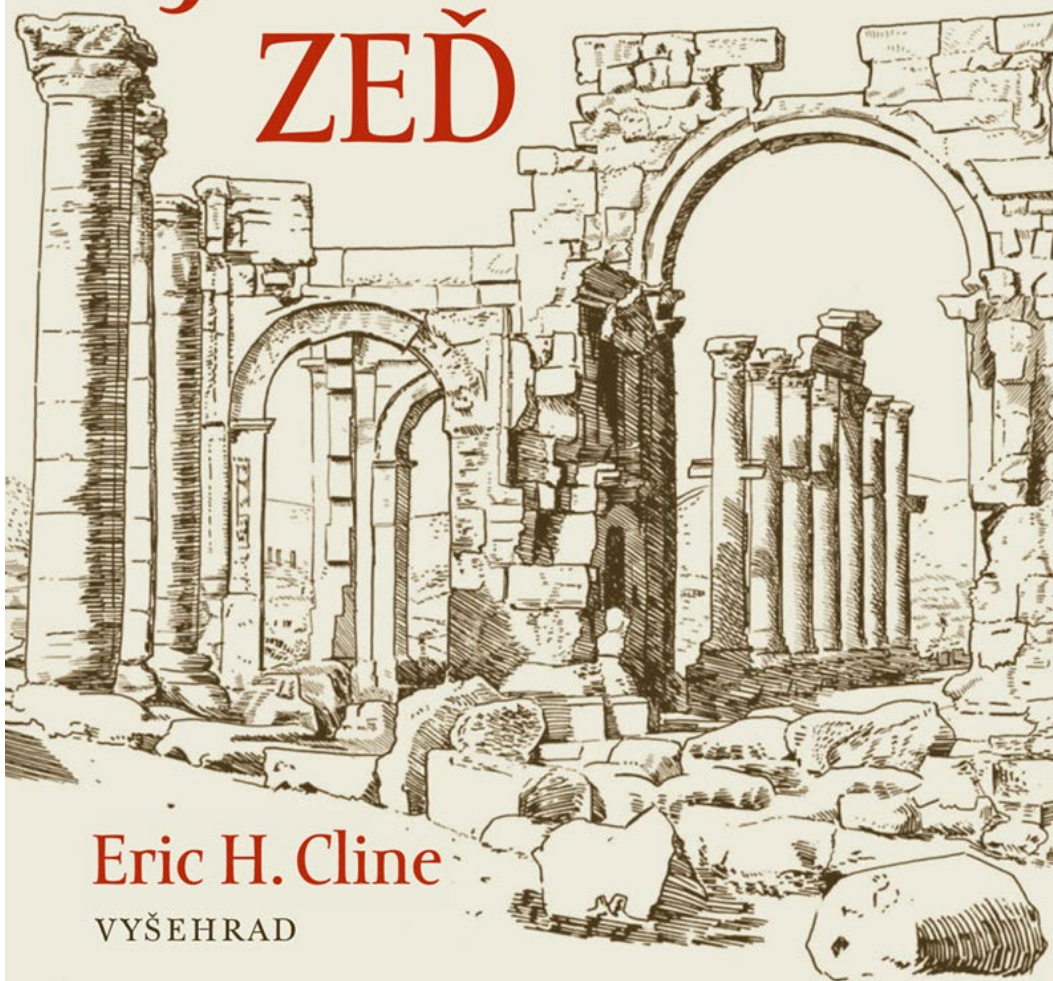

TŘI KAMENY

JSOU ZEĎ

PŘÍBĚHY Z DĚJIN
ARCHEOLOGIE

Eric H. Cline

VYŠEHRAĐ

Tři kameny jsou zeď

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.ivysehrad.cz
www.albatrosmedia.cz

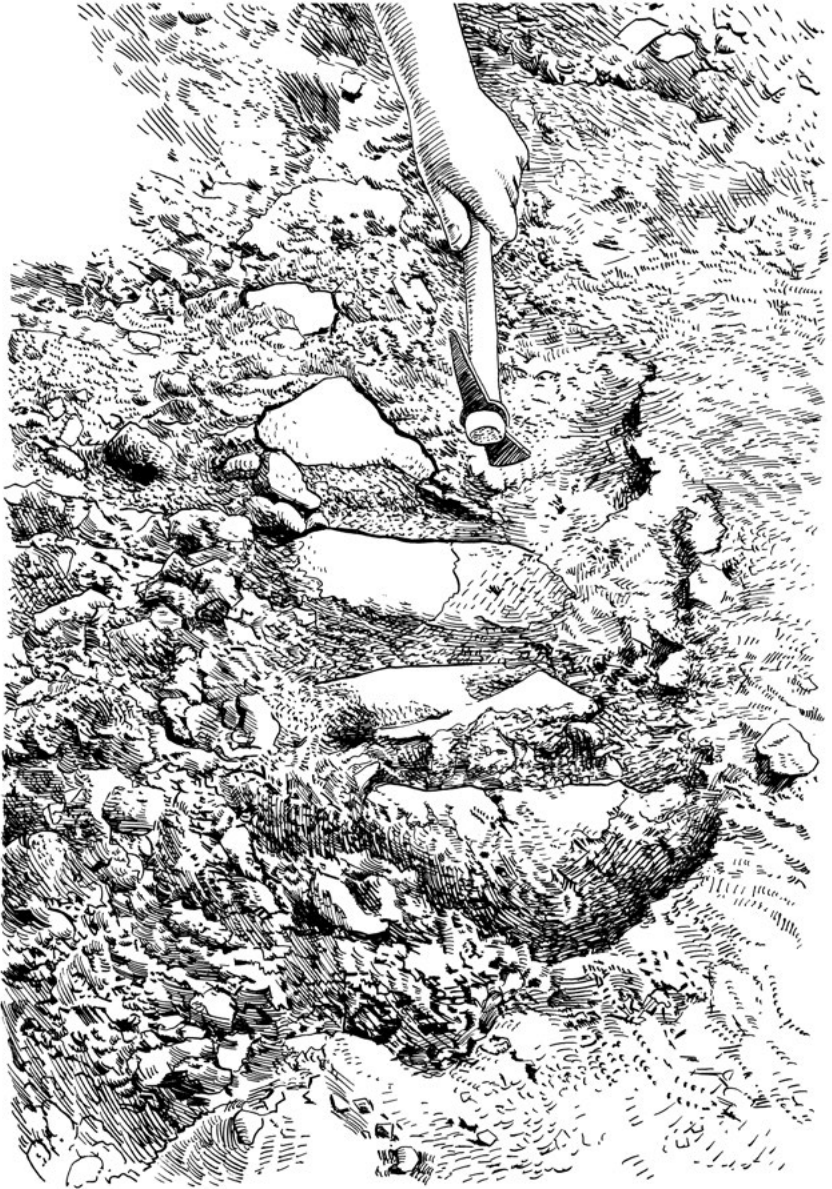
Eric H. Cline
Tři kameny jsou zeď – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2020

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA**

TŘI
KAMENY
JSOU PŘÍBĚHY
ZEĎ Z DĚJIN
ARCHEOLOGIE

Eric H. Cline

TŘI
KAMENY
JSOU PŘÍBĚHY
ZEĎ Z DĚJIN
ARCHEOLOGIE

Eric H. Cline

VYŠEHRA D

OBSAH

Předmluva / Zkamenělá opičí tlapka	11
Úvod / „Vidím úžasné věci“: Král Tutanchamon a jeho hrobka	23
1. ČÁST / POČÁTKY ARCHEOLOGIE A NEJSTARŠÍ ARCHEOLOGOVÉ	
1 Starověká Itálie: Prach jsi a v prach se obrátíš	37
2 Odkrývání Tróje	49
3 Z Egypta na věčnost	65
4 Záhady v Mezopotámii	81
5 Průzkum džunglí Střední Ameriky	98
Praktické otázky archeologie 1: Jak víte, kde kopat?	115
2. ČÁST / AFRIKA, EVROPA A LEVANTA: OD RANÝCH HOMININŮ PO ZEMĚDĚLCE	
6 Objevování našich nejstarších prapředků	135
7 První zemědělci v Úrodném půlměsíci	157
3. ČÁST / EGEJSKÁ KULTURA DOBY BRONZOVÉ	
8 Objevování prvních Řeků	175
9 Nalezení Atlantidy?	191
10 Překvapení pod mořskou hladinou	203
4. ČÁST / STAROVĚKÉ ŘECKO A ŘÍM	
11 Od vrhu diskem po demokracii	219
12 Co nám kdy Římané přinesli dobrého?	240
Praktické otázky archeologie 2: Jak víte, jak kopat?	260

5. ČÁST / OBJEVY VE SVATÉ ZEMI A OKOLÍ	
13 Odkrývání Armagedonu	279
14 Objevování Bible	293
15 Záhada Masady	305
16 Pouštní města	319
Praktické otázky archeologie 3:	
Jak je nález starý a jak to, že se dochoval?	333
6. ČÁST / ARCHEOLOGIE NOVÉHO SVĚTA	
17 Obrazce v písku a města v oblacích	359
18 Gigantické hlavy, opeření hadi a zlatí orli	374
19 Ponorky, osadníci, zlaté mince a olověné kulky	387
Praktické otázky archeologie 4	
Můžete si nechat to, co najdete?	402
Doslov / Zpátky do budoucnosti	411
Seznam ilustrací	419
Seznam literatury	421
Poděkování	472
Rejstřík osobních jmen	474
Rejstřík místních názvů	481

*Jeden kámen je kámen,
dva kameny jsou objekt,
tři kameny jsou zed'.
Čtyři kameny jsou budova.
Pět kamenů je palác.*

... Šest kamenů je palác postavený mimozemšťany.

ARCHEOLOGICKÉ ÚSLOVÍ

PŘEDMLUVA

ZKAMENĚLÁ OPIČÍ TLAPKA

Když mi bylo sedm, dostal jsem od matky dětskou knížku *Hradby vichrné Tróje*.¹ Vyprávěla o Heinrichu Schliemannovi a jeho hledání pozůstatků starověké Tróje. Po přečtení knihy jsem prohlásil, že se stanu archeologem. Na střední škole jsem si přečetl *Příhody z cest na Yucatán* od Johna Lloyda Stephense a *Bohové, hroby a učenci* od C. W. Cerama,² které mě v mé touze stát se archeologem ještě utvrdily. Příběhy o hledání ztracených měst v džungli a objevování starověkých civilizací mě velmi zaujaly. Na vysoké škole jsem si, jakmile to bylo možné, zapsal archeologii jako hlavní obor. Po promoci mi matka opět darovala onu knihu o Schliemannovi, kterou

¹ Braymer 1960.

² Ceram 1951, 1967; Stephens 1962; viz také Ceram 1958, 1966.

to celé před čtrnácti lety začalo. Dodnes zaujímá v mé pracovně na Univerzitě George Washingtona čestné místo.

Nejsem zdaleka jediný, koho archeologie fascinuje. Svědčí o tom velká obliba filmů o Indiana Jonesovi i rostoucí popularita četných televizních dokumentů, které na tom či onom televizním kanálu běží téměř každý večer. Už ani nespočítám, kolikrát mi někdo řekl: „Kdybych se nestal/a doktorem (právníkem / zdravotní sestrou / účetním / finančníkem na Wall Street...), byl bych archeologem.“ Většina lidí však tuší jen málo či vůbec, co to obnáší. Snad si pod tím představují hledání ztracených pokladů, cestování do exotických míst či pečlivé odkrývání nálezů pomocí zubního kartáčku a zubařských nástrojů. Obvykle to však takto vůbec neprobíhá a většina archeologů Indiana Jonese nepřipomíná ani vzdáleně.

Na archeologické vykopávky jezdím od druhého ročníku vysokoškolských studií každé léto. Celkem to za oněch pětadvacet let činí třicet výkopových sezón. Protože jsem pracoval především na Blízkém východě a v Řecku, bývám často považován za archeologa Starého světa. Prováděl jsem však archeologický výzkum také ve státech Kalifornie a Vermont ve Spojených státech, které se z pohledu archeologie chápou jako Nový svět.

Měl jsem možnost zúčastnit se řady zajímavých archeologických výzkumů na místech jako Tel Anafa, Megido a Tel Kabri v Izraeli, athénská agora, Boiótie a Pylos v Řecku, Tell el-Maskhuta v Egyptě, Palaiokastro na Krétě, Kataret es-Samry v Jordánsku a Agios Dimitrios a Pafos na Kypru. Až na agoru v centru Athén a Megido v Izraeli, místo biblického Armagedonu, se většinou jedná o místa či oblasti, o nichž kromě archeologů téměř nikdo neslyšel. Mohu potvrdit, že vykopávky na těchto místech se v ničem nepodobají tomu, co vidíme ve filmech.

Často dostávám otázku: „Který svůj nález považujete za nejlepší?“ Odpovídám, že „zkamenělou opičí tlapku“. Souvisí to s příhodou, kterou jsem zažil na své úplně první zámořské archeologické expedici, které jsem se zúčastnil v létě po druhém ročníku studia na univerzitě. V rámci projektu vedeného Michiganskou univerzitou

jsem se podílel na vykopávkách v řecko-římské lokalitě Tel Anafa na severu Izraele.

Jedno dopoledne, když se okolní vzduch rozpálil a já se začal obávat, že bych mohl dostat úžeh, jsem kladívkem udeřil do nějakého předmětu. Vyletěl do vzduchu a před dopadem se několikrát otočil. Ještě když byl ve vzduchu, jsem si všiml, že je zelený, a jak jsem byl malátný horkem, pomyslel jsem si: „To je přece zkamenělá opičí tlapka!“ Avšak ještě než předmět dopadl, jsem se vzpamatoval a řekl si: „Co by asi zkamenělá opičí tlapka dělala v severním Izraeli?“

Když jsem nález prozkoumal blíže, ukázalo se, že to je bronzová část helénistického nábytku, soška řeckého boha Pana, onoho rohatého boha, který bývá zobrazován, jak hraje na dvouřadou flétnu. Soška byla pravděpodobně připevněna k dřevěné loketní opěrce židle. Dřevo však dávno zpráchnivělo, a tak na místě, kde jsem kopal, zbyla jen tato bronzová část, která během dvou tisíc let, kdy ležela pod zemí a čekala, až ji najdu, zezelenala. Opatrně jsme ji vyňali, zakreslili a vyfotografovali, aby bylo možné nález publikovat. Neviděl jsem ho téměř třicet let, až jsem se s ním náhodou zase shledal v muzeu univerzity v Haifě, kam byl zapůjčen z Izraelského muzea v Jeruzalémě.

Avšak nález, který v roce 2013 náš výzkumný tým učinil v kanaánské lokalitě v Tel Kabri na severu Izraele, předčil dokonce i tuto „zkamenělou opičí tlapku“. Od roku 2005 v této lokalitě vedu vykopávky každým druhým rokem. Ve vedení archeologického výzkumu se střídám s Assafem Yasur-Landauem z univerzity v Haifě.³ Každá sezóna přináší nová překvapení, avšak to, co jsme našli v roce 2013, bylo zcela nečekané, poněvadž jsme odkryli dosud nejstarší a největší vinný sklep. Pocházel z doby kolem roku 1700 př. n. l., tedy z doby téměř před 4000 lety.

V červnu, během prvního týdne sezóny, jsme narazili na velkou zásobnici, které jsme přezdívali Bessie. Trvalo nám téměř dva týdny, než jsme ji zcela odkryli. Zjistili jsme, že spočívá na podlaze z vápenné malty. Za tu dobu jsme v oné místnosti a v chodbě na sever od ní našli

---

³ Zástupcem vedoucího výzkumu je Andrew Koh z Brandeisovy univerzity.

39 dalších zásobnic. Celkem jsme tak našli 40 zásobnic o výšce 90 centimetrů.

Ačkoli se zásobnice rozbily na spoustu úlomků, původní tvar si zachovaly, poněvadž do nich postupně pronikala hlína, která je zcela vyplnila. Původně jsme se domnívali, že objem jedné nádoby je přibližně padesát litrů. Když je však náš restaurátor začal rekonstruovat, zjistil, že jedna nádoba pojala přes sto litrů. Objem všech těchto nádob by tak celkem činil čtyři tisíce litrů.

Zástupce vedoucího výzkumu v Kabri Andrew Koh zkoumal úlomky nádob pomocí analýzy organických zbytků, aby zjistil, co nádoby obsahovaly. U většiny z nich se zjistila přítomnost kyseliny syringové, která se nachází v červeném víně, a u několika z nich byla prokázána kyselina vinná, která se nachází v červeném i bílém víně. Bezpochyby tak kdysi obsahovaly víno, většinou to bylo víno červené a menší množství bílého. Z dnešního pohledu se jedná přibližně o šest tisíc lahví vína. Až na pozůstatek ve stěnách nádob je dnes víno pochopitelně pryč. Lidé se mě však často ptají, jak asi chutnalo. Poněvadž si tím nejsme jisti, obvykle odpovídám, že mělo „zemitou chuť“.

O našem objevu a o článku, který jsme o něm posléze publikovali v odborném recenzovaném časopise, se psalo v novinách, mimo jiné v *New York Times*, *Wall Street Journal* a *Washington Post*, a také v časopisech, včetně *Los Angeles Times*, *Time*, *Smithsonian* a *Wine Spectator*.⁴ Od té doby jsme odkryli další čtyři místnosti se sedmdesáti zásobnicemi a těšíme se na další výkopové sezóny v této velmi zajímavé lokalitě.

Určitě jsem si v sedmi letech, když jsem se rozhodl stát se archeologem, nepředstavoval, že objevím vinný sklep v Kanaánu. To však ke kouzlu a dobrodružství archeologie patří. Nikdy vlastně

---

⁴ Viz Jaggard 2014; Lemonick 2014b; Levitan 2013; McIntyre 2014; Naik 2013; Netburn 2013; Wilford 2013. Své nálezy (Koh, Yasur-Landau a Cline 2014) jsme publikovali v odborném časopise *PLoS ONE*, který je k dispozici online: <http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0106406>.

Detail nádob na víno z Tel Kabri

nevíte, co najdete. Moji kolegové na Univerzitě George Washingtona, kteří nejsou archeology, považují za nejlepší vtip na světě otázku „Co je v archeologii nového?“, poněvadž všechno, co vykopeme, je pochopitelně staré. Archeologie nás však nepřestává překvapovat i v lokalitách, které nám jsou dlouho známé. Například se nyní zjistilo, že lokalita Trója je přinejmenším desetkrát větší, než se původně předpokládalo. Pravěké malby z Chauvetovy jeskyně jsou zase starší, než byl původní odhad. Pomocí dálkového archeologického průzkumu bylo v Belize odhaleno mayské naleziště, zcela ukryté v džungli. A archeologická lokalita Tanis v Egyptě nám byla skryta, i když jsme ji měli přímo před očima. Ve všech těchto případech to byla nečekaná zjištění.

...

Denně se dozvídáme o nových nálezech a hypotézách. Jako by se přísun zajímavých a neustále nových zpráv zrychloval. Během jednoho jediného dne na začátku června 2016 jsme se z médií mohli dozvědět o nové výpravě pátrající v izraelské Jeskyni lebek po svitcích od Mrtvého moře; o objevení čtyř set latinsky psaných dřevěných tabulek v Londýně; o dva tisíce let starých kasárnách z doby císaře Hadriana, odkrytých v Římě; o tom, zda kanadský teenager skutečně objevil mayské naleziště v Mexiku, či nikoli; o zahájení výstavy pěti set předmětů ze starověkého Řecka ve Washingtonu, DC; o dálkovém archeologickém průzkumu zaměřeném na Velkou pyramidu v Egyptě a o skutečnosti, že čepel jedné z dýk krále Tutanchamona je vyrobena z meteorického železa,⁵ což dalo vzniknout efektnímu, ne však zcela přesnému titulku v *New York Post*: „Dýka krále Tutanchamona přilétla z vesmíru“. Do týdne následovala zpráva o nových archeologických objevech pod klenbou stromů kambodžské džungle pomocí nové technologie dálkového archeologického průzkumu.⁶

Je samozřejmě dobré, že neustále, a možná rychleji než kdy jindy v dějinách archeologie, dochází k novým objevům. Avšak až tato kniha vyjde, mohou být některé její části již zastaralé. Když jsme chystali pracovní verzi této knihy, patřily všechny výše uvedené události a další týkající se témat probíraných v této knize k žhavým novinkám. Další takové články však vyjdou v době, kdy se tato kniha bude tisknout a po jejím vydání.

---

⁵ Zprávy z médií 2. června 2016: Hatem 2016; Moye 2016; Rabinovitch 2016; Romey 2016; Smith 2016; Steinbuch 2016; Weber 2016; viz také <http://www.archaeology.org/news/4507-160602-archaeologists-return-to-the-judean-desert>; <http://www.inquisitr.com/3161047/new-archaeology-discovery-2000-year-old-roman-military-barracks-will-be-viewed-by-subway-riders-video/>; <http://www.archaeology.org/news/4503-160601-london-writing-tablet>; <https://www.washingtonian.com/2016/06/02/things-to-do-in-dc-this-weekend-june-2-5/>. Název publikované vědecké studie o Tutanchamonově dýce byl o něco střízlivější: „Meteorický původ železné čepele Tutanchamonovy dýky (“The Meteoritic Origin of Tutankhamun’s Iron Dagger Blade” – viz Comelli, D’Orazio, Folco, El-Halwagy, Frizzi, Alberti, Capogrosso et al. 2016.

⁶ Dunston 2016.

Dnes je opravdu zajímavá doba na to být archeologem. V této knize bych se však rád vyjádřil k některým pochybným tvrzením, která jsou někdy hlášána v televizních dokumentech, zprávách, v příspěvcích bloggerů na internetu atp. Pro laickou veřejnost je totiž někdy obtížné odlišit skutečné nálezy a odbornou diskusi vedenou profesionálními archeology od tvrzení pseudoarcheologů. Rok co rok se objevují nadšení amatéři s mizivým či nulovým povědomím o archeologii, kteří pátrají po nálezech jako biblická archa úmluvy či po místech jako Atlantida. Ačkoli pak o svém pátrání napíší působivé články a natočí strhující dokumenty, jejich úsilí je spíše na škodu, protože se tím skutečný vědecký pokrok zastírá. Některá z těchto tvrzení jsou natolik nehorázná, že jsem se v roce 2007 cítil nucen otisknout v deníku *Boston Globe* komentář s názvem „Dobývatele falešné archy“. V něm jsem širokou veřejnost varoval, aby se nenechala klamat, a na své kolegy archeology jsem apeloval, aby takové klamavé výroky podrobili kritice.⁷

Existuje celá řada lidí, kteří s oporou v tvrzeních pseudoarcheologů odmítají možnost, že by významné inovace, jako například domestikace rostlin a zvířat, či mistrovské stavební památky jako pyramidy nebo Sfinga, mohly být dílem samotných lidí.⁸ Ačkoli k tomu neexistuje žádný důvod, odvolávají se místo toho na pomoc mimozemšťanů či bohů. Došlo to tak daleko, že k žertovnému archeologickému úsloví citovanému v úvodu této knihy dnes dodáváme, že „šest kamenů je palác postavený mimozemšťany“.

Asi nejpádňějším důvodem k napsání této knihy je však útok na archeologické lokality a muzea, kterého jsme v posledních několika letech svědky, a to v dosud nevídaném měřítku a tempu. Na mnoha územích Blízkého a Středního východu, od Iráku po Afghánistán, Sýrii, Libyi a Egypt, dochází k promyšlenému rabování a ničení starověkých památek. Z velké části to je důsledek nedávných

⁷ Cline 2007b.

⁸ Na to jsem dříve upozorňoval in: Cline 2015, s. 620n; viz také Killgrove 2015b. Přínosný výklad na téma pseudoarcheologie viz Fagan 2006; Feder 2010, 2013; Stiebing 1984.

válek a povstání v těchto regionech, rabování starověkých lokalit se však neomezuje jen na tuto oblast. Je to celosvětový problém, který postihuje oblasti od Řecka až po Peru a který v dosud nevídané míře ohrožuje naše jedinečné kulturní dědictví.⁹ Již v roce 2008 popsal jeden novinář rozsah ničení jako „téměř masový“: „Ničitelé se svými bagry a malými buldozery berou starověké lokality útokem. Na ploše o velikosti několika fotbalových hřišť sejmou svrchní vrstvu zeminy. Pak použijí detektory kovu (mince často prozradí místo jiných nálezů), vyhloubí šachty a vyteží cokoli, co má nějakou cenu.“¹⁰ Stejně se v roce 2015 vyjádřila ředitelka UNESCO, když varovala před „rabováním v Sýrii v masovém měřítku“.¹¹

Archeologové se aktivně podílejí na evidenci neustále pokračující ztráty našeho dědictví a snaží se jí zamezit.¹² Odpovědnost pečovat o naši minulost však nemají jen oni, je úkolem nás všech. Je třeba, abychom se my všichni snažili chránit a uchovávat pozůstatky a památky dávno zaniklých civilizací. Doufám, že poznatky, které jsem shromáždil v této knize, připomenou nám všem, odkud jsme vzešli a jakým zdrojem úžasu nám to může být, a že to širokou veřejnost podnítl zasazovat se o ochranu našeho dědictví dříve, než bude pozdě. Ne všichni čtenáři budou mít čas či možnost zúčastnit se archeologických vykopávek, vyjádřit podporu archeologickému výzkumu a našemu společnému dědictví však mohou všichni.

Kromě toho nastal čas napsat nový úvod do archeologie určený pro všechny věkové kategorie, od mladých lidí v tom věku, jako bylo mně, když jsem poprvé četl o Heinrichu Schliemannovi, po dospělé a seniory, kteří jsou v oboru archeologie nováčky. Během několika uplynulých desetiletí došlo k velkému rozvoji archeologie a bylo učiněno mnoho objevů. Mezi tyto nálezy patří část kostry raného hominida, tzv. Lucy, nalezené v Hadaru v Etiopii, 3,6 milionu let staré stopy v Laetoli v Tanzánii, působivé pravěké jeskynní umění

⁹ Curry 2015; Dubrow 2014; Mueller 2016; Romano 2015; Romey 2015; Vance 2015.

¹⁰ Lange 2008.

¹¹ Neuendorf 2015.

¹² Binkovitz 2013; Blumenthal a Mashberg 2015.

v Chauvetově jeskyni ve Francii, vraky ztroskotané na mysech Ulu-burun a Gelidonya u jihozápadního pobřeží Turecka vezoucí náklad předmětů vyrobených po celém Středomoří doby bronzové, nejstarší chrám na světě v Göbekli Tepe a obnovené vykopávky na neolitické lokalitě Catalhöyük (rovněž v Turecku), válečníci terakotové armády v Číně, ledový muž Ötzi z Alp a Močikové v Peru. Tato kniha pojednává o všech těchto objevech a o mnoha dalších, a také o samotných archeolozích a metodách, které při vykopávkách těchto lokalit použili.

...

Na následujících stránkách se budeme zabývat vývojem archeologie od jejích samých počátků až po organizované, profesionální a systematické vědecké zkoumání minulých národů a kultur. Setkáme se s objeviteli a archeology, včetně jmen jako Howard Carter, Heinrich Schliemann, Mary Leakeyová, Hiram Bingham, Dorothy Garrodová a John Lloyd Stephens. Tito muži a ženy spolu s mnoha dalšími objevili pozůstatky raných národů a ztracených civilizací, mimo jiné Chetitů, Mínójců, Mykéňanů, Trójanů, Asyřanů, Mayů, Inků, Aztéků a Močiků. Budeme se zabývat archeologickým výzkumem ve Starém světě (Evropa a Velká Británie, Blízký a Střední východ a dále) i ve světě Novém (Severní, Střední a Jižní Amerika).

Jedná se o archeology a objevy, které mě fascinují nejvíce a které pro porozumění, jak se archeologie postupně vyvinula jako vědecká disciplína a jak pomohla odhalit některé z dávno ztracených starověkých lokalit a civilizací,¹³ považuji za to nejdůležitější. Čtenáři si povšimnou, že jednotlivé kapitoly pojednávají o konkrétních

---

¹³ Celou řadou těchto témat, lokalit a archeologů se pochopitelně již dříve zabývali jiní autoři. Za jedny z nejužitečnějších a nejpřístupnějších knih považuji ty napsané či redigované Brianem Faganem a Paulem Bahnem viz Bahn 1995, 1996a, b, c, 1999, 2000, 2001, 2003, 2007, 2008, 2009, 2014; Bahn a Cunliffe 2000; Bahn a Renfrew 1996; Catling a Bahn 2010; Fagan 1994, 1996, 2001, 2003, 2004a, b, 2007a, b, 2014; Fagan a Durrani 2014, 2016; Renfrew a Bahn 2012, 2015; viz také Hunt 2007; Pollard 2007.

lokalitách a artefaktech a v knize jsou také čtyři exkurzy nazvané „Praktické otázky archeologie“. Celou knihou se jako červená nit vinou některá témata, včetně současného celosvětového problému rabování památek, těžké fyzické práce, kterou archeologie obnáší, a skutečnosti, že archeologové mnohem spíše než zlato, poklady či jiné cennosti hledají informace. Dále si také povšimneme pokroku v oblasti technologií, který nám na jedné straně umožňuje najít nové lokality, a na straně druhé rozšířit naše poznání o lokalitách, které byly poprvé odkryty již dávno.

Zároveň jsem přidal praktické detaily a rady, jak archeologický výzkum provádět, poněvadž často dostávám otázky typu:

„Jak víte, kde kopat?“

„Jak víte, jak je nález starý?“

„Můžete si to, co najdete, nechat?“

V odpovědích na tyto otázky jsem použil řadu příkladů z výzkumu jiných archeologů, např. ze zkoumání ledového muže Ötziho či terakotové armády, čerpal jsem však také z vlastních terénních výzkumů od Kréty a Kypru až po Kalifornii. Některé příklady lze pojímat jako návod, co v rámci archeologického výzkumu či vykopávek rozhodně *nedělat*, například když jsem během archeologického průzkumu v Řecku spadl ze skály či když jsem si při svých prvních vykopávkách v Izraeli myslel, že jsem našel zkamenělou opičí tlapku. Zároveň je dobré si uvědomit, že mé příklady budou někdy platit pro úzce vymezenou lokalitu. Zatímco například při vykopávkách na Blízkém a Středním východě používáme často krumpáče, na východním pobřeží Spojených států se téměř nikdy nepoužívají. Pokud se v jiné části světa používají jiné metody než ty, které popisuji, snažil jsem se to v knize zachytit.

Materiál v této knize po obsahové stránce v podstatě kopíruje předmět Úvod do archeologie, který od roku 2001 přednáším na Univerzitě George Washingtona. Každý rok v reakci na nové objevy a čerstvé poznatky o starých nálezech své poznámky a přednášky aktualizuji a upravuji. Jiný profesor či autor by dost možná postupoval jinak, a já v tom nikomu nebráním, následující pojednání

však vyjadřuje mé osobní zaujetí a vášně pro obor a přináší některé z mých oblíbených příběhů a příkladů, které mohou posloužit jako dobrá ilustrace. Doufám, že čtenáři budou tuto knihu považovat za dostatečně zajímavou a že je podnítí k četbě dalších, podrobnějších knih o konkrétních archeologických lokalitách, historických obdobích a národech.

Po přečtení knihy budou mít čtenáři přinejmenším mnohem lepší povědomí o mnoha známých archeologických lokalitách a archeolozích. Uvědomí si, že se vůbec není třeba odvolávat na mimozemšťany, a budou mít přesnější představu o tom, co práce archeologa obnáší. Doufám, že jim také bude zřejmé, proč je archeologie důležitá a proč bychom se měli zasazovat o uchování naší minulosti pro budoucí generace. Kromě toho, že nás archeologie učí o minulosti, se díky ní můžeme dostat do kontaktu s širším vzorkem obecné lidské zkušenosti, a můžeme tak lépe porozumět naší přítomnosti i budoucnosti.

Příběh archeologie se vlastně skládá z mnoha příběhů o objevech z celé zeměkoule (a dokonce i vesmíru). Tyto příběhy a lidi, kteří v nich vystupují, spojuje jeden společný cíl: touha porozumět lidskému příběhu od jeho dávné minulosti po vznik (a zánik) jeho civilizací. To vše dohromady tvoří náš příběh.

ÚVOD

„VIDÍM ÚŽASNÉ VĚCI“: KRÁL TUTANCHAMON A JEHO HROBKA

Dne 26. listopadu 1922 nahlédl Howard Carter vůbec poprvé do hrobky krále Tutanchamona. Ve svitu svíce, kterou držel v natažené ruce, mhouřil oči a snažil se nahlédnout dovnitř malým, vysekaným otvorem. Díval se do místnosti naplněné od podlahy ke stropu mnoha různými věcmi, včetně předmětů ze zlata. Na všem spočíval jeho odlesk. Hrabě z Carnarvonu, který vykopávky financoval a teď nedočkavě přešlapoval po Carterově boku, ho zatahal za kabát a zeptal se: „Co vidíte? Co vidíte?“ Carter odpověděl: „Vidím úžasné věci.“¹

¹ Carter a Mace 1977, s. 95–96. Viz také Carter 2010; Pollard 2007, s. 134–141; Snape in: Bahn 1995, s. 32–35.

Carter a jeho patron Carnarvon hledali v té době Tutanchamonovu hrobku již celých pět let. Nakonec se ukázalo, že se nacházela přímo pod místem, kde si každou sezónu v Údolí králů stavěli tábor. Bylo to naproti současnému Luxoru, na druhém břehu Nilu. Hrobka byla pohřbená pod silnou vrstvou kamenné sutě, kterou sem asi dvě stě let po stavbě Tutanchamonovy hrobky navezli dělníci při stavbě blízké hrobky Ramesse VI. Také proto nemohli Carter a Carnarvon nejdříve tušit, že se hrobka nachází právě na tomto místě.

Carterovi trval odkryv hrobky deset let. Nálezy byly převezeny do Egyptského muzea v Káhiře, kde je lze vidět dodnes. Carnarvon se na ničem z toho nepodílel, poněvadž zemřel brzy po otevření hrobky, na začátku dubna 1923. Jeho smrt byla dílem náhody. Při holení se na tváři řízl do komářího štípance, dostal otravu krve a zemřel. Zavdalo to však příčinu k zvěstem o tom, že je hrobka prokletá. Proto kdykoli později někdo, kdo se účastnil otevření hrobky, zemřel, věnovala se tomu v tisku velká pozornost. Sám Carter žil po nalezení hrobky dalších sedmnáct let,² je proto nepravděpodobné, že by na zkazce o prokletí bylo něco pravdy. Paradoxní je, že v současnosti se nám jeví jako nejpravděpodobnější teorie, že také on zemřel v důsledku komářího štípnutí, kvůli kterému onemocněl malárií.³

•••

Tutanchamon panoval v Egyptě v období Nové říše. Byl potomkem 18. dynastie, která vládla přibližně od roku 1550 př. n. l. do doby krátce po roce 1300 př. n. l. Do tohoto období patří jedni z nejznámějších egyptských panovníků, včetně slavné královny Hatšepsut, která vládla dvacet let; jejího nevlastního syna Thutmose III., který dobyl většinu území dnešního Izraele, Libanonu, Sýrie a Jordánska;

² Shaer 2014; <http://www.nbcnews.com/science/science-news/tut-tut-new-view-king-tutankhamun-sparks-debate-n239166>.

³ K Hatšepsut viz Cooney 2015; Tyldesley 1998. K Thutmosevi III., viz Cline a O'Connor 2006; Gabriel 2009. K Achnatonovi, viz Aldred 1991; Redford 1987. K Nefertiiti viz Tyldesley 2005. K obdobím bezprostředně před a po Tutanchamonovi viz také Dodson 2009 a 2014.

Achnatona, tzv. kacířského faraona, který je možná zakladatelem monoteismu; a Achnatonovy krásné manželky Nefertiiti. Poslední dva zmínění panovníci byli velmi pravděpodobně Tutanchamonyými rodiči.⁴

Tutanchamon nastoupil na egyptský trůn kolem roku 1330 př. n. l., když mu bylo teprve asi osm let. O deset let později náhle zemřel a byl pohřben v Údolí králů. Jeho hrobka byla později zasypána a zapomenuta. Znovu byla objevena až po třech a půl tisíci letech.

•••

Carter se poprvé dostal do Egypta v pouhých sedmnácti letech. V roce 1907 už byl uznávaným egyptologem. V době, kdy ho poprvé oslovil Carnarvon, však byl mrzoutský Carter bez práce. Dostal se totiž do konfliktu se skupinou francouzských turistů, kterým se odmítal omluvit. Následkem toho přišel o místo ve státní správě a trávil dny malováním akvarelů. Carnarvonovi zase po těžké auto-nehodě, při které si propíchl plíci, lékař nakázal trávit zimu raději v Egyptě než v Anglii.⁵

Po deseti letech společné práce na různých lokalitách se tito dva muži rozhodli hledat v Údolí králů Tutanchamonovu hrobku. V tomto vyprahlém a kamenitém údolí naproti dnešnímu Luxoru, na protějším břehu Nilu, byla od roku 1500 př. n. l. pohřbívána většina králů. Mnoho hrobek, vyhloubených do úbočí kopce, bylo nalezeno a vypleněno již před mnoha staletími ve starověku, zbylo jich však několik, které ještě nebyly objeveny. Jednou z nich byla hrobka krále Tutanchamona.

Teprve po dlouhých pěti letech, nepřítliš bohatých na nálezy, kdy už Carnarvonovi docházely peníze a trpělivost, si Carter uvědomil, že je v údolí jedno místo, které ještě neprozkoumali, totiž prostor, kde každý rok rozbíjeli tábor. Vykopávky na tomto místě byly zahájeny

⁴ Reeves 1990, s. 44–46. Mnoho níže uvedených detailů o hrobce a jejím obsahu vychází z této Reevesovy vynikající knihy. Viz také Allen 2006; Reeves a Wilkinson 1996, s. 122–127. Nejnovější výklad o těchto dvou vědcích a jejich objevech viz Fagan 2015.

⁵ Podle Carterových deníků: <http://www.griffith.ox.ac.uk/gri/4sea1not.html>.

1. listopadu 1922. Za pouhé tři dny, v sobotu 4. listopadu v deset hodin ráno, odkryli první schod vedoucí do Tutanchamonovy hrobky.⁶

Carter odkrýval schody vedoucí ke vchodu do hrobky po zbytek dne a celý den následující. Dne 5. listopadu před západem slunce spatřil v omítce zapečetěného vchodu otisk pečeti královské nekropole, což znamenalo, že uvnitř byl pohřben významný člověk. Carter zastavil práce a poslal Carnarvonovi, který byl ještě v Anglii, telegram. Text telegramu⁷ si přesně zaznamenal do diáře:

KONEČNĚ JSEM UČINIL ÚŽASNÝ OBJEV V ÚDOLÍ
NÁDHERNÁ HROBKA S NETKNUTÝMI PEČETĚMI
PONECHÁVÁM NETKNUTOU DO VAŠEHO PŘÍJEZDU
GRATULUJI

Carnarvonovi již nesdělil, že se obává, aby hrobka nebyla prázdná. Ačkoli na dveřích vskutku byly netknuté pečete strážců nekropole, horní část zapečetěného vchodu nesla jasné známky toho, že došlo podvkrát k otevření a uzavření vchodu. Carter si byl poměrně jistý, že se do něj ve starověku někdo vloupal. Otázkou bylo, zda v hrobce něco zůstalo.

Carnarvon přijel na místo vykopávek 23. listopadu. Dělníci se okamžitě pustili znovu do kopání. Další den bylo možné potvrdit, že se skutečně jedná o Tutanchamonovu hrobku, poněvadž pod pečeti královské nekropole byly jasné vidět pečete s jeho jménem.

Když 25. listopadu konečně otevřeli těžká kamenná vrata, narazili na téměř 9 metrů dlouhou vstupní chodbu, která byla úmyslně zasypana zeminou, kameny, maltou a dalším rumem. Další den strávili odklizením nekonečného množství suti. Hromada, kterou dělníci vršili před vchodem do hrobky, neustále rostla. Ve 14 hodin

⁶ Tamt.

⁷ Viz zápis v Carterově deníku: <http://www.griffith.ox.ac.uk/gri/4sea1not.html>; viz také Reeves 1990, s. 44–46; Reeves a Wilkinson 1996, s. 122–127.

se dostali k druhým zapečetěným vratům, která vedla do místnosti dnes známé pod názvem „Předsín“.⁸

Stále ještě nevěděli, zda se jedná o nález století, či o prázdnou místnost, kterou ve starověku vyloupili vykrádači hrobek. Věděli však s jistotou, že Carter měl pravdu, když se domníval, že se do hrobky ve starověku někdo dvakrát vloupal. Poprvé to bylo pravděpodobně brzy po pohřbu, kdy byla vstupní chodba ještě prázdná – až na několik zde uskladněných předmětů, jako například nádob s potřebami na balzamování. K druhému vniknutí došlo po zasypání chodby sutí z bílého kamene. Lupiči vykopali podél horního levého okraje tunel, který Carter a Carnarvon při odstraňování sutin zřetelně viděli, poněvadž byl později zasypán tmavými úlomky pazourku a rohovce.⁹

Při pohledu malým otvorem, který vyhloubili v druhých dveřích, Carter s úlevou spatřil, že Předsín je stále plná předmětů. Později napsal:

Nejprve jsem neviděl nic, protože kvůli horkému vzduchu unikajícímu z místnosti se začal plamen svíčky třepotat. Avšak za chvíli, když oči uvykly světlu, vyvstaly pomalu z oparu jednotlivé detaily místnosti, zvláštní zvířata, sochy a zlato. Na všem spočíval odlesk zlata. Na chvíli jsem oněměl úžasem. Ostatním, kteří stáli vedle mě, to muselo připadat jako věčnost. Když se Lord Carnarvon, který to již nemohl samým napětím vydržet, znepokojeně otázel: „Vidíte něco?“, zmohl jsem se jen na slova: „Ano, úžasné věci.“¹⁰

V deníkovém záznamu z 26. listopadu se Carter podrobněji roze-psal o tom, co následovalo. Zní to jako scéna z hollywoodského filmu, až na to, že to nebyl výplod fantazie, nýbrž se to skutečně stalo. Po rozšíření otvoru tak, aby Carter i Carnarvon mohli nahlédnout dovnitř oba zároveň, pohlédli při světle baterky a další

⁸ Tamt. Viz také Carterův deník: <http://www.griffith.ox.ac.uk/gri/4sea1not.html>.

⁹ Carter a Mace 1977, s. 95n. Viz také Carter 2010.

¹⁰ Viz Carterovy deníky: <http://www.griffith.ox.ac.uk/gri/4sea1not.html>.

svíce do místnosti, a užasli nad tím, co spatřili. Byla to „překrásná sbírka pokladů“. Carter píše: „Z pod pláště temnoty se vynořily dvě zvláštní, jako eben černé sochy Krále ve zlatých sandálech, s holí a královskou berlou v ruce; pozlacené pohovky zvláštního tvaru, které měly hlavu lva, bohyně Hathor a pekelného zvířete; ... alabastrové vázy, z nichž některé byly přenádherně ozdobeny lotosy a papyrusy; zvláštní černé schrány, z nichž vystupoval obludný pozlacený had; ... umně vyřezané židle; zlatem vykládaný trůn; ... stoličky všech tvarů a s různým zdobením, z běžných i vzácných materiálů, a nakonec změt převrácených částí válečných vozů blyštících se zlatem, ze kterých vykukovala soška muže.“¹¹

Carter zápis uzavírá stručně, jako by byl stále ještě omráčen: „Uzavřeli jsme otvor, zamkli jsme dřevěnou mříž, kterou jsme opatřili první vstup, nasedli jsme na osly a v myšlenkách na to, co jsme spatřili, jsme se vrátili domů.“¹² Jen stěží si lze představit, jak se asi Carter a Carnarvon v prvních okamžicích po objevu cítili, obzvláště po létech hledání a neustálých zklamání. Jejich sny se jim však nakonec splnily nad všechna očekávání.

...

Později, když Carter a jeho tým vynášeli obsah první místnosti, našli pozůstatky šátku svázaného do uzlíku, ve kterém bylo osm prstenů z ryzího zlata. Carter vyslovil teorii, že jedna skupina vykrádačů hrobek byla odhalena, a šátek s prsteny pohodili nedbale do jedné z beden buď sami lupiči, nebo úředníci.¹³

Druhá skupina vykrádačů se dostala také do dalších místností a vyplenila je, včetně místnosti nyní nazývané Přístavek a další místnosti obvykle nazývané Pokladnice. Ačkoli tyto místnosti byly v lepším stavu než Předstín, Carter odhadoval, že lupiči odnesli až 60 procent klenotů, které byly kdysi v Pokladnici uloženy.

¹¹ Viz Carterovy deníky: <http://www.griffith.ox.ac.uk/gri/4sea1not.html>.

¹² Reeves a Wilkinson 1996, s. 122–127.

¹³ <http://www.griffith.ox.ac.uk/gri/4sea1no2.html>.

Howard Carter s asistentem zkoumají krále Tutanchamona

Místnosti však byly stále tak plné artefaktů, že jejich katalogizace a přemístění trvalo Carterovi téměř celé tři měsíce. V polovině února 1923 konečně vstoupil do pohřební komory. V deníkovém záznamu z 15. února čteme pouze toto: „Přípravy na otevření zapečetěného vstupu do pohřební komory.“ Dne 16. února si Carter pouze zapsal: „Zapečetěný vstup otevřen“ spolu se jmény lidí, kteří tam toho dne byli přítomni.¹⁴ Ti byli svědky události, kterou noviny *New York Times* označily za „zcela mimořádný den v celé historii egyptských vykopávek“. Carter a další to detailněji popsali později. Pozornost věnovali hlavně obrovským pozlaceným schránám, uvnitř kterých se nacházela králova rakev, a velkému množství předmětů navršených na hromadách jinde v pohřební komoře.

¹⁴ <http://www.nytimes.com/learning/general/onthisday/big/0216.html#article>.

Odkryv pak narušily další události, včetně řady právních sporů, takže trvalo téměř dva roky, než Carter v říjnu 1925 konečně spatřil Tutanchamonovu mumii. Tutanchamon byl pohřben ve třech do sebe vložených rakvích. První dvě vnější rakve byly ze dřeva a pokryté zlatými plátky. Vnitřní rakev byla z ryzího zlata a vážila téměř 70 kilogramů. Tutanchamon byl stále uvnitř v rakvi. Obličej měl zakrytý zlatou pohřební maskou, vykládanou lapis lazuli a modrým sklem, a v místě, kde maska končila, bylo jeho tělo a nohy zalaty tlustou vrstvou dehtu (živice).¹⁵

Poté, co se Carter marně pokoušel vyprostit mumii z rakve (v jednu chvíli dokonce nechal pod rakví rozdělat oheň), se nakonec rozhodl prohlédnout mumii na místě. Střízlivý deníkový záznam z 11. listopadu 1925 dává tušit, jak se asi cítil: „Dnešek byl velkým dnem v dějinách archeologie, dalo by se také říct v dějinách archeologických objevů, a svátkem pro někoho, kdo po letech práce, vykopávek, konzervování a vedení evidence toužil skutečně spatřit to, co bylo doposud jen předmětem dohadů.“¹⁶ Trvalo devět dnů, než Carter a jeho asistenti opatrně rozbaliли a prozkoumali Tutanchamonovu mumii a zaznamenali všechny předměty nacházející se uvnitř bandáží.

...

Z Tutanchamonovy kostry bylo zřejmé, že byl v době úmrtí ještě mladý. Bylo mu mezi osmnácti a dvaadvaceti lety. V posledních letech byla Tutanchamonova mumie nově zkoumána, což dalo vzniknout novým teoriím o tom, jak a proč král Tutanchamon zemřel jako adolescent. V rámci většiny těchto výzkumů se využívaly nové technologie, což přineslo nové závěry o některých aspektech Tutanchamonova života a smrti.

V roce 2005 zkoumal Zahi Hawass, bývalý generální tajemník egyptské Nejvyšší rady pro památky, Tutanchamonovu mumii

¹⁵ <http://www.griffith.ox.ac.uk/discoveringTut/journals-and-diaries/season-4/journal.html>.

¹⁶ Tamt.

pomocí počítačové tomografie (CT).¹⁷ Na snímcích jedné jeho dolní končetiny odhalil složitou zlomeninu, která mohla způsobit infekci a posléze smrt. Je možné, že Tutanchamon spadl z vozu a jeho smrt byla dílem náhody.¹⁸ Někteří se však domnívají, že byl zavražděn.

Ten samý rok byl třem samostatným týmům forenzních antropologů zadán úkol, aby se pokusily rekonstruovat rysy Tutanchamonovy tváře.¹⁹ Každý z týmů došel k značně odlišným závěrům. Francouzský tým se domníval, že Tutanchamon měl ženské rysy. Egyptský tým byl toho názoru, že byl spíše podsaditý. A tým ze Spojených států, který nevěděl, či hlavu rekonstruuji, přišel ještě s jinou interpretací.

V nedávné době byl v roce 2014 proveden výzkum pomocí počítačové tomografie, který vyvolal diskusi jak mezi vědci, tak v médiích. Výzkumníci použili přibližně dva tisíce pořízených snímků k provedení virtuální pitvy. Ze snímků usoudili, že Tutanchamon měl celou řadu zdravotních obtíží, včetně předkusu, koňské nohy a různých genetických poruch.²⁰ Domnívali se rovněž, že trpěl malárií, která zapříčinila jeho smrt mnohem spíše než zlomená noha, jak předpokládal starší výzkum.

Testování DNA Tutanchamonovy mumie v roce 2010 přineslo více informací o jeho rodičích a prarodičích. Většina vědců dříve předpokládala, že jeho otcem byl faraon Achnaton, i když se jejich jména nikde na starověkých nápisech nevyskytují společně. Nové zkoumání DNA naznačuje, že tento závěr je pravděpodobně správný, ačkoli stále není zřejmé, kdo byla jeho matka.²¹ Mezi možné kandidátky patří i Nefertiiti. S neustálým zlepšováním technologií

---

¹⁷ Hawass 2005, s. 263–272; <http://press.nationalgeographic.com/2005/03/07/tutankhamun-ct-scan-results-issued-march-7-2005-by-the-egyptian-supreme-council-of-antiquities/>; [shttp://news.bbc.co.uk/2/hi/science/nature/4328903.stm](http://news.bbc.co.uk/2/hi/science/nature/4328903.stm).

¹⁸ King a Cooper 2006.

¹⁹ Handwerk 2005.

²⁰ Shaer 2014; <http://www.nbcnews.com/science/science-news/tut-tut-new-view-king-tutankhamun-sparks-debate-n239166>.

²¹ Hawass 2010, s. 34–59; viz také Hawass et al. 2010, s. 638–647.

je možné, že nakonec budeme schopni Tutanchamonův rodinný původ určit s jistotou.

...

Krále Tutanchamona a jeho hrobku stále obestírá řada dalších záhad. Egyptolog Nicholas Reeves a další upozornili na to, že se zdá, jako by mnoho předmětů, které s ním byly pohřbeny, bylo určeno pro někoho jiného. Některé z nich totiž nesou jiná královská jména. To možná platí dokonce i o Tutanchamonově slavné zlaté pohřební masce. Je možné, že kvůli tomu, že zemřel náhle a v mladém věku, ho bylo nutné pohřbit s pohřební výbavou, která nebyla určena pro něj. A možná ani jeho hrobka nebyla původně zamýšlena pro něho.²²

Reevesova teorie se objevila ve zprávách v roce 2015, poté, co firma jménem Factum Arte z Madridu, která se specializuje na repliky umění, uveřejnila na internetu fotografie malovaných stěn v Tutanchamonově hrobce s vysokým rozlišením. Byla to součást většího projektu, jehož cílem bylo vytvořit v blízkosti hrobky repliku pro turisty.²³ Původní hrobka totiž návštěvami turistů trpěla. Docházelo k jejímu poškozování, ať už neúmyslnému, vlivem vlhkosti z dechu turistů,²⁴ či úmyslnému, vyškrabáváním nápisů do zdi atp. Jak uvidíme v jedné z dalších kapitol, tato situace se opakovala i v paleolitických jeskyních s malbami ve španělské Altamiře i v Lascaux a v Chauvetově jeskyni ve Francii. Firma Factum Arte zároveň nasnímala povrch těchto malovaných zdí v Tutanchamonově hrobce a uveřejnila je na internetu.

Při pohledu na tyto snímky si Nicholas Reeves stejně jako Howard Carter téměř o století před ním pomyslel, že vidí „úžasné věci“. Reeves se domníval, že za malbami na severní a západní zdi pohřební komory vidí obrysy dvou skrytých vchodů. Na základě toho usoudil,

---

²² Viz Keys 2015; Martin 2015; Reeves 2014.

²³ Reeves 2015b, s. 1; viz <http://www.highres.factum-arte.org/Tutankhamun/>.

²⁴ Del Giudice 2014; Neild 2014.

že je zde možné objevit ještě další místnosti, včetně části hrobky, která by mohla skrývat tělo královn Nefertiiti.²⁵

Egyptské úřady Reevesovu teorii brzy prověřily. Požádaly japonského specialistu Hirokatsu Watanabeho, aby oblast za oněmi dvěma zdmi v pohřební komoře prozkoumal pomocí špičkového georadaru (GRD). Georadar funguje jako normální radar, ale lze ho použít k rozpoznání předmětů pod zemí či za zdí. Na počátku roku 2016 prokázaly první výsledky, že za každou z těchto zdí se skrývá další místnost, a možnou přítomnost kovových a organických předmětů v obou těchto místnostech. Avšak při druhém zkoumání georadarem, provedeném v březnu 2016 týmem z National Geographic Society, „se stejné objekty vypátrat nepodařilo“, čímž byly výsledky prvního průzkumu zpochybněny.²⁶ Tato situace je dobrou ukázkou toho, že dokonce i ty nejlepší zkoušky dálkového archeologického průzkumu je třeba ověřit vlastním odkryvem, jak v jiné kapitole uvidíme také na dalších příkladech jinde ve světě. Nyní čekáme na další výsledky a uveřejnění v odborném recenzovaném časopise.

•••

Příběh krále Tutanchamona nás fascinuje dodnes, téměř sto let po jeho objevení. Je to nejznámější příklad toho, jaké kouzlo archeologie skýtá, i toho, jaká překvapení nás ještě mohou čekat. Podle mé zkušenosti je archeologie zdrojem velkého počtu takových překvapení, od malých po ta velká, a jak v této knize uvidíme, nové pokroky ve vědě a technologiích k takovým objevům přispívají.

---

²⁵ Reeves 2015a, b.

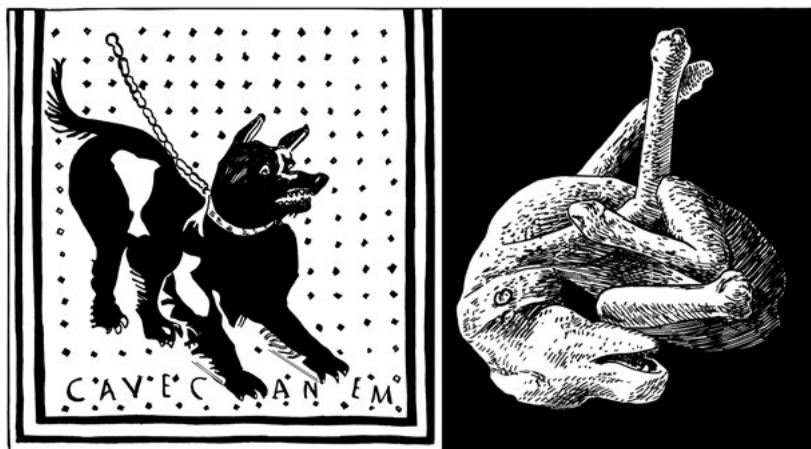
²⁶ Viz Borger 2016; Ghose 2015; Hessler 2015, 2016a, b; Jarus 2016; Strauss 2015; viz také <http://www.archaeology.org/news/4269-160317-tutankhamun-tomb-scan>.

1. ČÁST
POČÁTKY ARCHEOLOGIE
A NEJSTARŠÍ ARCHEOLOGOVÉ

1

STAROVĚKÁ ITÁLIE: PRACH JSI
A V PRACH SE OBRÁTÍŠ

V roce 1752, přesně o 170 let dříve, než Carter v Egyptě objevil hrobku krále Tutanchamona, se v Itálii našlo tři sta stočených starověkých papyrových svitků. Archeologové je našli při odkrývání pozůstatků vily v rozvalinách města Herculanea, které se nachází u hory Vesuv a dnešní Neapole. Herculaneum bylo 24. srpna roku 79 n. l. během erupce Vesuvu zavaleno bahnem. Nalezené svitky bývaly součástí soukromé římské knihovny ve vile, která se dnes výstižně nazývá „Vilou papyrů“. Je možné, že vlastníkem vily a knihovny byl tchán Iulia Caesara. Svitky se zachovaly v tom stavu, v jakém byly před více než dvě stě padesáti lety odkryty. Byly zuhelnatělé a příliš křehké na to, aby je bylo možné rozvinout.¹

¹ Wade 2015b.

Po staletí se mělo za to, že svitky, které vypadají jako kousky zuhelnatělého dřeva, zůstanou pouhou kuriozitou. V nedávné době, po roce 2009, se však papyrologům (vědcům zabývajícím se papyrovými svitky a zlomky papyru) podařilo část textu na svitcích rozluštit, aniž by je museli rozvinout.² Pomocí koncentrovaného svazku rentgenových paprsků byli schopni díky kontrastu mezi zuhelnatělým papyrem a starověkým inkoustem odhalit několik jednotlivých písmen, a to navzdory tomu, že inkoust také sestává z uhlíku.³ Napomohla jim v tom skutečnost, že inkoust obsahuje stopy olova.⁴ Pokud dojde ke zdokonalení této technologie, budeme jednoho dne schopni přečíst, co je na svitcích napsáno. To by bylo výborné, neboť vzhledem k tomu, že svitky patřily bohatému člověku a pocházely z jeho soukromé knihovny, mohly by obsahovat takové spisy jako například ztracené knihy Liviových *Dějin Říma*.⁵

...

Rozvaliny sousedního města Pompeje byly objeveny ještě o 159 let dříve, v roce 1594. Část ruin odkryli náhodou kopáči při hloubení zavlážovacího příkopu. V té době je však zase zasypani a rozvaliny nebyly blíže zkoumány.

Vykopávky začaly nejprve v Herculaneu, v roce 1709. Pro představu uvedme další kontext té doby: Benjaminu Franklinovi byly v té době pouhé tři roky, budoucí Spojené státy měly pouze dvanáct, nikoli třináct kolonií (Georgia byla založena až v roce 1732), královna Anna vládla Velké Británii, novému státu, který vznikl v roce 1707 přijetím zákona sjednocujícího Anglii, Wales a Skotsko, a kapitán Cook přistane v Austrálii až za nějakých šedesát let.

² Mocella et al. 2015.

³ Wade 2015b.

⁴ Van Gilder Cooke 2016; viz také <http://popular-archaeology.com/issue/winter-2015-2016/article/metallic-ink-used-in-the-herculaneum-scrolls>.

⁵ Jaggard 2015; Seabrook 2015; Urbanus 2015; Wade 2015b. Podobné metody se nyní aplikují na zuhelnatělé svitky nalezené na jiných místech, např. na egyptském ostrově Elefantina a v izraelském Ejn Gedí. Viz Estrin 2016; Gannon 2016; Seales, Parker, Segal, Tov, Shor a Porath 2016.

Byly to úplně první archeologické vykopávky, které se v Evropě (či vůbec na světě) uskutečnily. Zásluha o ně se obvykle přičítá muži jménem Emmanuel Maurice de Lorraine, vévodovi z Elbeuf, který v té době žil v Itálii blízko Neapole. Poté, co lokalitu v Herculaneu zakoupil speciálně kvůli tomu, že se zde našly mramorové sochy z antiky,⁶ financoval první pokusy prokopat se pod zem.

Náhoda tomu chtěla, že se de Lorrainovi kopáči prokopali přímo do starověkého římského divadla v Herculaneu a podařilo se jim vyjmout celou řadu mramorových soch. Většina z nich pak sloužila k ozdobě vévodova sídla. Další sochy byly umístěny jinde po Evropě, včetně několika muzeí. Nejednalo se tak zcela o archeologii v dnešním slova smyslu, mnohem více se to podobalo drancování památek. Hlavním cílem bylo najít krásné sochy ze starověku, spíše než se něco dozvědět o kontextu, ve kterém byly sochy nalezeny. O vykopávkách se nevedly žádné záznamy. Skutečné archeologické vykopávky začaly v Herculaneu a posléze v sousedních Pompejích o několik desetiletí později. Jsou počátkem toho, co dnes nazýváme archeologií Starého světa, či v tomto případě přesněji klasickou archeologií, která se konkrétně zabývá zkoumáním života starověkých Řeků a Římanů. Metodický přístup k archeologii začal do značné míry úsilím jednoho člověka, Johanna Joachima Winckelmanna, který se obecně pokládá za otce klasické archeologie a který byl prvním vědcem, který zkoumal artefakty z Herculanea a Pompejí.⁷

K rozvoji archeologie jako vědecké disciplíny došlo později v 18. století a ve století devatenáctém. Je třeba uvést, že Winckelmannova práce patřila do doby osvícenství, které začalo přibližně ve stejnou dobu jako první vykopávky v Herculaneu a v 18. století ovlivnilo velkou část Evropy. Náhlý a trvalý zájem o archeologii

---

⁶ Bahn 1995, s. 122–125; Bahn 1996b, s. 154–159; Fagan a Durrani 2014, s. 27; Pollard 2007, s. 16–21.

⁷ Viz oddíly o Winckelmannovi in: Fagan 2003, s. 22–25 a Fagan 2014, s. 42–45. Dobrý výklad a definice podoborů archeologie, včetně archeologie pravěké, klasické, biblické, podvodní, forenzní, historické a průmyslové, egyptologie, asyriologie a bioarcheologie viz také Fagan a Durrani 2014, s. 10–14.

Pohled na horu Vesuv skrze pompejský oblouk

a antiku v kontextu té doby nepřekvapuje, neboť je pro ni typický rozvoj mnoha vědeckých disciplín, budování národních muzeí a soukromých sbírek, vzestup darwinismu a sociálního darwinismu a dobývání a kolonizace velké části světa evropskými mocnostmi.

Dnes víme, že během výbuchu Vesuvu v roce 79 n. l. byla zničena a zasypaná řada antických měst, včetně Herculanea, Pompejí a Stabií. V samotných Pompejích zahynulo přes dva tisíce lidí, a ještě více jich zahynulo v Herculaneu a dalších městech v okolí.⁸ V některých z těchto měst v Neapolském zálivu si nechala postavit domy společenská smetánka, bohatí obyvatelé Říma, kteří je využívali hlavně o víkendech a v létě. V jistém smyslu se toho moc nezměnilo. I v dnešní době je tato oblast oblíbeným turistickým cílem.

⁸ O Pompejích a Herculaneu bylo napsáno mnoho knih. Mezi nejlepší patří Beard 2010; Berry 2007; Cooley a Cooley 2013; Ellis 2011; Grant 1980, 2005.

Výbuch Vesuvu měl očitě svědky. Jedním z nich byl sedmnáctiletý Plinius Mladší, synovec a adoptovaný syn známého přírodovědce Plinia Staršího. Katastrofu popsal ve dvou dopisech římskému historikovi Tacitovi, který si od něj tyto informace vyžádal.

Plinius popisuje, jak z vedlejšího města Misenum viděl tmavé mraky, blesky, plameny a prach, obrovské množství prachu. Popsal naprostou tmu jako v místnosti bez oken, kde nesvítí žádné světlo. Slyšel nářek dětí a žen a mužský křik. Zanedlouho se sice vyjasnilo, ale pouze proto, že město zachvátil oheň. Ten se rychle šířil dál. Pak vše opět pohltila tma, jen sopka nepřestávala dštit žhavý popel. Kdyby Plinius a jeho společníci ze sebe popel neustále nesetřásávali, nakonec by je zasypal.⁹

K této katastrofě došlo v zajímavém a významném období římských dějin. Asi o století dříve se započal přechod od římské republiky k římskému císařství. V roce 44 př. n. l. byl zavražděn Iulius Caesar. V roce 27 př. n. l. se neomezené vlády chopil Augustus jako první římský císař a založil julsko-klaudijskou dynastii. Když Vesuv v roce 79 n. l. vybuchl, byl na trůně císař Titus z následující flaviovské dynastie.

...

Vykopávky v blízkých Pompejích začaly roku 1750, téměř ve stejnou dobu, kdy byly nalezeny zuhelnatělé svitky v Herculaneu. Jako by se také zde čas onoho osudného rána na konci srpna 79 n. l. zastavil. Na stolech bylo stále ještě prostřeno k jídlu, které již nikdo nebude jíst. Ulice byly posety těly, někdy celých rodin, které utíkaly do bezpečí, jindy jednotlivců, z nichž někteří ještě svírali v rukou šperky.

Kvůli katastrofě, která Pompeje postihla, město a jeho občané doslova zkameněli. Popel a pemza se smíchaly s padajícím deštěm a slily se do směsi ne nepodobné betonu, která rychle tvrdla a bránila pokusům přeživších vrátit se a zachránit majetek. Spolu se zbytkem města a jeho pozůstatky byly pohřbeny desítky těl. Postupem času

---

⁹ Překlad je k dispozici na: <http://www.gutenberg.org/files/2811/2811-h/2811-h.htm>.

materiály podléhající rychle zkáze zetlely, například dřevo, chléb i části těl. Vytvořily se dutiny, z nichž každá měla tvar předmětu či těla, které v ní kdysi ležely.

V roce 1836 italský archeolog Giuseppe Fiorelli, který v té době za vykopávky Pompejí odpovídal, přišel na to, čím prázdné dutiny jsou, či spíše byly. Uvědomil si, že jeho spolupracovníci by si mohli počínat jako sochaři, využít tzv. metody ztraceného vosku a přistupovat k dutinám jako k formám na odlití bronzových soch.¹⁰

Kdykoli tak jeho tým narazil při vykopávkách na dutinu, Fiorelli do tohoto prostoru nalil sádro. Když byl odstraněn ztuhlý popel, zůstala na místě přesná sádrová kopie toho, co tam bylo původně. Podařilo se jim získat pozůstatky mnoha těl, včetně celých rodin choulících se k sobě, i dalších organických předmětů, jako například dřevěných stolů a jiného nábytku, a dokonce bochníků chleba.¹¹ Získali rovněž pozůstatky domácích zvířat, včetně psa stále uvázaného na řetězu tam, kde ho majitel zanechal. Pes byl zkroucený do klubíčka hlavou dolů a v sádře byl dosud dobře patrný otisk jeho obojku.

Ačkoli se Fiorelliho metoda dobře osvědčila pro předměty jako bochníky chleba či dřevěné předměty, v případě lidských těl měla vážné nedostatky. V sádrových vylitcích totiž nebylo možné vidět kosti a jiné artefakty, které v dutině zůstaly po rozkladu těla. Teď se nacházely v nově vytvořené sádrové kopii. Jedním z řešení by bylo místo sádry použít nějaký průhledný materiál, například pryskyřici. To je však mnohem dražší postup. Byl použit pouze v roce 1984 pro jednu oběť sopečného výbuchu. Jedná se o tzv. Pryskyřicovou dámu, která na sobě stále má zlaté šperky a sponu do vlasů.¹²

¹⁰ Metoda ztraceného vosku spočívá v tom, že sochař vytvoří sochu z vosku, uzavře ji do tvrdšího materiálu a celé to zahřeje, takže se vosk vytaví a odečte otvorem ve spodní části. Zůstane dutina přesně stejného tvaru, jako měl vosk uvnitř tvrdšího materiálu. Do dutiny lze pak nalít roztavený bronz, který vytvoří stejný tvar, jako měl původně vosk, tentokrát však z kovu.

¹¹ Stewart 2006.

¹² Clinton 2013; Glover 2013; Griffiths 2015b; Sheldon 2014.

Archeologové si uvědomili, že sádrové vylitky je možné znovu prozkoumat, včetně kostí a dalších materiálů, které se neúmyslně staly součástí vylitků Fiorelliho spolupracovníků. V září 2015 začal tým radiologů, archeologů a antropologů provádět laserové zobrazení, CT skeny a odběr vzorků DNA z pozůstatků zalitých v sádře. Obzvláště CT skeny odhalily úžasné detaily. Jeden zachytil čtyřletého chlapce, nalezeného s rodiči a mladším sourozencem. Není jasné, co ho zabilo, je však vidět, jak hrozně musel být těsně před smrtí vyděšený. Skeny také prokázaly, že mnoho obětí utrpělo zranění hlavy, pravděpodobně v důsledku hroustících se budov či padajících kamenů, a že mezi oběťmi byli lidé všech věkových kategorií, nikoli pouze mladí, staří a nemocní obyvatelé města, jak se původně předpokládalo.¹³

...

Herculaneum bylo oproti tomu pohřbeno pod devítimetrovou vrstvou rychle tekoucího bahna, které zaplavilo a pokrylo celé město. Geologové nazývají takový proud bahna *lahar*. K podobným jevům dochází také v dnešní době při erupci sopek. V roce 1985 k tomu došlo v Kolumbii a v roce 1991 na Filipínách.¹⁴

V důsledku silné vrstvy bahna se zachovaly velké části Herculaneu, takže archeologové, kteří zde prováděli archeologický výzkum, město našli přesně v té podobě, v jaké se nacházelo v roce 79 n. l. Některé domy stále stojí, leckde mají i druhé patro, což je při archeologických vykopávkách velmi vzácné, a na stěnách zůstalo zachováno mnoho maleb a ozdobných dlaždic. Zachovaly se dokonce i dřevěné předměty, včetně trámů ve střeše, dveří, postelí a jedné kolébky.¹⁵

Předpokládalo se, že se obyvatelům Herculaneu z města podařilo utéct. Avšak v roce 1981 a pak opět během dalších vykopávek

¹³ Povoledo 2015; Woollaston 2015.

¹⁴ <http://volcanoes.usgs.gov/hazards/lahar/ruiz.php>; <http://pubs.usgs.gov/of/2001/ofr-01-0276/>.

¹⁵ <http://www.herculaneum.ox.ac.uk/files/newsletters/harchissue1.pdf>.

v devadesátých letech bylo ve stavbách na pobřeží nalezeno minimálně tři sta těl. Archeologové tyto stavby považují za přístřešky na lodě. Lidé v nich pravděpodobně čekali na evakuaci. Zahynuli okamžitě poté, co oblast zasáhl přehřátý vzduch z erupce o teplotě až 540° Celsia. Horko a později žhavý popel je upekly zaživa, spálily jim kůži a vnitřní orgány a zanechaly jen kostry, ztuhlé ve smrtelné agónii.¹⁶

...

Podobně jako v Herculaneu se v Pompejích v důsledku výbuchu sopky zachovalo také mnoho domů. Byly však pohřbeny pod několikametrovou vrstvou popelu a pemzy. Jeden z domů je známý pod názvem Faunův dům, a to kvůli bronzové sošce, umístěné ve velké nádrži na dešťovou vodu ve vnitřním atriu domu. Soška má podobu fauna, rohaté bytosti s oháňkou, která bývá zobrazována, jak hraje na rákosovou flétnu.

K tomuto domu přiléhala nádherná zahrada, plná stromů a rostlin. Výbuch sopky v Pompejích i v Herculaneu pohřbil mnoho podobných zahrad. Když se moderní archeologové, jako například Wilhelmina Jashemski, profesorka na Univerzitě v Marylandu, v roce 1961 opatrně pustili do odkryvu v oblastech, kde se kdysi tyto zahrady nacházely, našli dutiny po kořenech rostlin, které zde tehdy rostly. Překreslením kořenů různých rostlin, z nichž každý měl svou charakteristickou dutinu, byli schopni rekonstruovat, co zde dříve rostlo, a minimálně v jednom případě rekonstruovali půdorys celé vinice.¹⁷

...

Po třech stech letech téměř nepřetržitého archeologického výzkumu archeologové odkryli velkou část starověkých Pompejí, ačkoli toho ještě mnoho zbývá. Je nám zřejmé rozvržení města, takže jsme schopni potvrdit, že některé části města byly vyhrazeny pro zámožné obyvatele, kdežto střední či nižší třída primárně obývala části jiné.¹⁸

¹⁶ Mastrolorenzo et al. 2001.

¹⁷ Jashemski 1979, 2014.

¹⁸ Viz např. Gates 2011, s. 356–367; MacKendrick 1960, s. 196–223.

Pohled na ulici v Pompejích

Turisté dnes mohou vidět různé čtvrti města a místní budovy: lázně, koželužny, obchody a další obydlí. Například v roce 2014 dr. Steven Ellis a tým archeologů z Univerzity v Cincinnati, kteří prováděli vykopávky u Porta Stabia, jedné z hlavních bran do města, oznámili, že našli deset budov s dvaceti průčelími, ze kterých se prodávalo a podávalo jídlo a pití. Takové uspořádání se zdá pro Pompeje typické. Dokonce i v soukromých domech byly často na straně vedoucí do ulice obchody.¹⁹

Co tedy obyvatelé Pompejí jedli a pili? Odpověď nacházíme z různých zdrojů. Ellis a jeho tým odkryli řadu stok, latrín a žump. Některým se může zdát odporné provádět vykopávky na takových místech. Pokud to však znamená, že jsme schopni rekonstruovat, jak obyvatelé žili před více než dvěma tisíci lety, má materiál nalezený na takových místech pro archeology cenu zlata. V obdobích před zavedením organizovaného svážení odpadu se odpadky z města běžně vyhazovaly do latrín, kde zůstaly, dokud je nenašli archeologové.

---

¹⁹ Fuller 2014.

To byl přesně případ Pompejí, poněvadž v této části našli Ellis a jeho tým pozůstatky „obilí, ovoce, ořechů, oliv, čočky, místních ryb, slepičích vajíček i velmi malé plátky dražšího masa a solených ryb ze Španělska“. Ve stoce u centrálněji umístěného domu, který možná patřil nějakému boháči, našli pozůstatky „koryšů, ježovek, a dokonce lahůdek jako například kostí z žirafí kýty“.²⁰ Nejenže nám to napovídá, jací lidé v Pompejích v době výbuchu sopky žili, ale také to potvrzuje málo překvapivou skutečnost, že různé společenské třídy jedly odlišné druhy jídla.

Při vykopávkách v Pompejích použil Ellisův archeologický tým z Univerzity v Cincinnati některé nové postupy. Za prvé, byli mezi prvními, jestli ne vůbec první, kdo v terénu v roce 2010 použili iPady. Evidovali na nich data, používali je k focení, využívali různé běžně komerčně dostupné aplikace či si některé aplikace upravili pro své použití. Zatímco byli stále na archeologické lokalitě,²¹ nahráli data na servery doma v Cincinnati. Mnoho archeologických týmů na celém světě oproti tomu stále zaznamenává data na papír, někdy v trojím provedení, a poté, co výkopová sezóna skončí, se při vytváření kopií spoléhají na kopírky.

...

Podlahy některých zámožnějších domů v Pompejích zdobí mozaiky. Například ve Faunově domě je mozaika zachycující slavnou bitvu Alexandra Velikého proti perskému králi Dáreiovi III. v roce 333 či 331 př. n. l. Ve vestibulu Domu tragického básníka se nachází podlaha s mozaikou zobrazující černobílého psa nejasné rasy s červeným obojkem. Pod tlapami psa je napsáno CAVE CANEM, což je latinsky „Pozor pes“.

V jiných domech se na vnitřních stěnách zachovaly malby. Ve Vile tajemství se nachází malá místnost, snad jídelna, na jejíchž čtyřech

²⁰ Tamt.

²¹ Viz <http://classics.uc.edu/pompeii/index.php/news/1-latest/142-ipads2010.html>, http://www.macworld.com/article/1154717/ipad_archeology_pompeii.html, and <https://www.macstories.net/ipad/apple-profiles-researchers-using-ipads-in-pompeii>.

stěnách jsou vymalovány scény, které údajně zobrazují dionýská mystéria, snad i zasvěcení mladé ženy do tohoto náboženského kultu.²² V jiných domech najdeme malované scény s tanečnicí, rodné portréty a obrázky ovoce a dalších předmětů. V jistém smyslu se v ničem neliší od fotek a obrázků, které visí na stěnách u nás doma.

Reklamy, hesla politických kampaní a oznámení byla namalována na vnějších zdech domů, aby si jich všimli lidé, kteří procházeli po ulici či nakupovali v obchodech po obou stranách. To byla sociální média doby před dvěma tisíci lety.²³ Jeden nápis upozorňoval na klání gladiátorů, které se mělo konat od 8. do 12. dubna, neznámo však kterého roku. Další nápis oznamuje konání trhů pod širým nebem v jednotlivých městech. Trhy zřejmě probíhaly v po sobě jdoucích dnech, přičemž v sobotu byly v Pompejích, v pátek v Římě a mezitím se konaly v městech Nuceria, Atella, Nola, Cumae a Puteoli.

Jeden nápis na zdi nálevny se o mnoho neliší od pouličních poustačů, které vidíme před bary dnes. Je to nabídka nápojů a jejich ceny. Čteme na něm: „Nápoj za as [drobná mince] zde k dostání, lepší nápoj za dva, falernské víno za čtyři.“ Další nápis byl na obchodě, ze kterého někdo ukradl měděný hrnec. Nápis nabízel odměnu za jeho vrácení či nahlášení pachatele.

Byly tam také stovky nápisů týkající se politických kampaní. Na jednom ze zajímavějších sloganů stálo: „Žádám vás, abyste aedilem zvolili Marca Cerrinia Vatia. Těší se podpoře všech nočních pijanů.“ Na dalším nápisu, který se pravděpodobně týká stejného muže, stojí: „Pouliční zloději podporují Vatiovu kandidaturu.“ Zda vyhrál, už se nikdy nedozvíme.

...

Nejenže byly Pompeje a Herculaneum první lokality, na kterých se prováděly vykopávky, ale archeologický výzkum na nich probíhá dodnes. Jedná se o období dlouhé tři sta let. Pouhým zkoumáním

²² Gates 2011, s. 365–367; viz také <http://www.stoa.org/diotima/essays/seaford.shtml>.

²³ Následující příklady jsou převzaty z Lewis a Reinhold 1990, s. 236–238 a 276–278.

práce na těchto dvou lokalitách by bylo možné sledovat, jak se vyvíjely techniky archeologického výzkumu a evidence v dějinách. Vykopávky v Pompejích a Herculaneu dokazují, jak dlouhou cestu archeologie za poslední tři staletí urazila. Od nedokonalých pokusů, které neměly daleko k rabování, se pokračovalo rekonstrukcí rozložených těl a dřevěného nábytku pomocí sádry. Pak se přešlo na sofistikovanější metody, které se využívají dodnes, včetně CT snímků, rentgenů, laserového zobrazení, analýzy DNA a evidence a dokumentace přímo v terénu na iPady a ukládání dat na cloudové úložiště.

V rámci snah o zachování a ochranu místa se tyto lokality navíc staly turistickým cílem, což umožňuje všem návštěvníkům, nikoli jen archeologům, nahlédnout do světa, který existoval před dvěma tisíci lety, a uvědomit si, že má s tím naším současným mnohem více společného než odlišného. Dnes sice máme k dispozici pokročilejší technologie, jako například iPady, mobily a bezdrátový internet, avšak dnešní domy v této části Itálie se od domů dávných obyvatel moc neliší a jídlo je v podstatě obdobné. Stejná je i závislost na zvolených úřednících, a taky nakupování v obchodech, které skladují potřebné zboží, popíjení v hostincích a barech i frustrace z drobných krádeží, včetně krádeží v obchodech. Lidé mají stejné domácí mazlíčky, nosí podobné šperky a používají nádobí, které se podobá tomu, které kdysi používali jejich předchůdci. Ačkoli se už za pochoutku nepovažují paví jazýčky a lidé si již nečistí oblečení močí, obecně si z vykopávek v těchto lokalitách můžeme vzít ponaučení, že starověcí obyvatelé Středomoří se od dnešních lidí příliš nelišili.²⁴ A pokud se nám někdy podaří rozvinout a přečíst zkoumané svitky z Vily papyrů, zjistíme možná, že i jejich soukromé knihovny se podobaly těm našim.

---

²⁴ Kumar 2013.